

Coğrafiya (VI- IX siniflər)

Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün coğrafiya fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu) (VI- IX siniflər)

1. Coğrafiya fənni üzrə ümumi təlim nəticələri

Ümumi orta təhsil səviyyəsi (VI-IX siniflər) üzrə şagird:

- təbii mühiti təşkil edən komponentlərin əsas xüsusiyyətlərini, təbiətdəki coğrafi hadisələrin başvermə səbəblərini və yerləşmə qanunauyğunluqlarını izah edir, onların əsasında müqayisələr aparır, nəticələri ümumiləşdirir, yazılı və şifahi təqdim edir;
- coğrafi təbəqənin əhəmiyyətini və onun mühafizəsinin həyat üçün vacibliyini müvafiq dəlillər əsasında şərh edir;
- müxtəlif şərait və vəziyyətlərdə ətraf mühitin öyrənilməsində coğrafi cihazlardan istifadə edir;
- müəyyən ərazinin kartoqrafik təsvirini verir, xəritə və plan üzrə təhlillər aparır, xəritədən, coğrafi məlumatlardan, statistikadan istifadə edərək müvafiq hesablamalar aparır və nəticələrə dair diaqramlar, cədvəllər qurur;
- Azərbaycanın, eləcə də müxtəlif ölkələrin təbiəti, təbii ehtiyatları, əhalisi, iqtisadi inkişaf meyilləri haqqında əlavə məlumatlar toplayır, sistemləşdirir, onların əsasında təqdimatlar edir.

2. Məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri

Ümumi orta təhsil səviyyəsində məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri

Coğrafi məkan

Şagird:

- səma cismlərini müqayisə edir, onların hərəkətlərinin qarşılıqlı təsirini əsaslandırır və həyatın inkişafındakı rolunu izah edir;
- yaşadığı ərazidə müşahidələr, hesablamalar apararaq nəticələrini müqayisə edir, məhəlin kartoqrafik təsvirini verir, ondan istifadə bacarıqları nümayiş etdirir;
- kartoqrafik təsvirlər əsasında hər hansı ərazinin fiziki-iqtisadi, geosiyasi mövqeyini müəyyən edir.

Təbiət

Şagird:

- coğrafi təbəqənin özünəməxsusluğu və inkişafını, onlarda baş verən təbii hadisə və proseslərin səbəblərini təhlil edir, insanların həyat və fəaliyyətinə təsirini izah edir;
- təbii şərait və ehtiyatların yerləşməsinin müxtəlifliyini müəyyən edir və onlardan istifadə imkanlarını təhlil edir;
- təbii hadisə və proseslərin müşahidəsi üçün müvafiq cihaz və alətlərdən istifadə edir, nəticələrini təqdim edir.

Cəmiyyət

Şagird:

- dünya əhalisinin müxtəlif xüsusiyyətlərini təhlil edir, regionlar üzrə paylanması səbəblərini izah edir;
- dünyada təbii və sosial amillər ilə iqtisadiyyatın inkişafı arasındakı əlaqəni izah edir, əmək ehtiyatlarından və təbiətdən istifadəyə dair mülahizələr söyləyir;
- insan fəaliyyətinin ətraf mühitə təsirini izah edir, ekoloji tarazlığın qorunmasını dəyərləndirir.

3. Siniflər üzrə təlim nəticələri və məzmun standartları

VI sinif

VI sinfin sonunda şagird:

- coğrafi kəşflər nəticəsində xəritədə və cəmiyyətdə baş verən dəyişiklikləri izah edir;
- məhəldə cəhətlərin təyin edilməsində alət və cihazlardan istifadə edir və ərazinin planını tərtib edir;
- kainatda Yer in mövqeyini, hərəkətinin coğrafi nəticələrini təsvir edir;
- coğrafi təbəqədə baş verən hadisələri və onların cəmiyyətdə yaratdığı problemləri təsvir edir;
- dünyanın siyasi xəritəsində respublikamızın mövqeyini təyin edir, müxtəlif xalqlar haqqında məlumat toplayır;
- insanların təsərrüfat fəaliyyətlərinin ətraf mühitə təsirinin tarixən dəyişməsinə şərh edir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar

1. Coğrafi məkan

Şagird:

1.1. Coğrafi kəşflər nəticəsində cəmiyyətdə və xəritədə baş verən dəyişikliklərə aid bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

- 1.1.1. Qədim insanların Yer haqqında təsəvvürlərini şərh edir.
- 1.2. Yer in Günəş sistemində mövqeyi və hərəkətlərinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.
- 1.2.1. Kainatdakı səma cismlərinin hərəkətini fərqləndirir.
- 1.2.2. Yer in öz oxu və Günəş ətrafında hərəkətini təsvir edir və onun coğrafi nəticələrini təqdim edir.
- 1.3. Kartoqrafik təsvirlər üzərində bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.
- 1.3.1. Kartoqrafik təsvirlərdə istifadə olunan elementləri şərh edir.
- 1.3.2. Yaşadığı ərazinin planını tərtib edir.

2. Təbiət

Şagird:

- 2.1. Coğrafi təbəqədə baş verən hadisə və proseslərin ekocoğrafi nəticələrini mənimsədiyini nümayiş etdirir.
- 2.1.1. Yer in daxili quruluşunu, relyefini və orada baş verən hadisə və prosesləri təsvir edir.
- 2.1.2. İri relyef formalarını kontur xəritədə qeyd edir.
- 2.1.3. Yer in hava qatını şərh edir.
- 2.1.4. Hava üzərində müşahidələr aparır, nəticələrini təqdim edir.
- 2.1.5. Yer səthində suyun paylanması şərh edir.
- 2.1.6. Təbiətdə su dövrəsinin sxemini tərtib edir.
- 2.1.7. Canlı aləmin müxtəlifliyinin səbəblərini şərh edir.
- 2.1.8. Ekskursiyalarda topladığı kolleksiyanı təqdim edir.

3. Cəmiyyət

Şagird:

- 3.1. Dünya əhalisinin müxtəlifliyinin səbəblərinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

- 3.1.1. Dünya xalqlarının fərqli xüsusiyyətlərini təsvir edir.
- 3.1.2. Kontur xəritədə ilk yaşayış məntəqələrini qeyd edir.
- 3.2. *Cəmiyyətlə iqtisadiyyatın qarşılıqlı əlaqəsinə aid bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.*
- 3.2.1. Ölkələri müxtəlif əlamətlərinə görə müqayisə edir.
- 3.2.2. Kontur xəritədə Azərbaycanla həmsərhəd ölkələri qeyd edir.
- 3.2.3. İnsanların təsərrüfat fəaliyyətini şərh edir.
- 3.2.4. Mənimləmə iqtisadiyyatından istehsal iqtisadiyyatına keçidi sxematik təsvir edir.
- 3.2.5. Ətraf mühitdə çirklənməyə məruz qalmış ərazilərin fotoalbomunu hazırlayır.

VII sinif

VII sinfin sonunda şagird:

- dünyada baş verən yeni kəşflərə dair məlumatlar toplayır, onun coğrafiya elminin inkişafındakı rolunu təhlil edir;
- kartoqrafik təsvirlər üzərində müxtəlif hesablamalar işləri aparır, məlumatlar toplayır, onları praktik tətbiq edir;
- səma cismlərinin qarşılıqlı təsirini və coğrafi nəticələrini əlaqələndirir;
- coğrafi təbəqədə baş verən hadisə və prosesləri əlaqələndirir;
- dünya əhalisinin paylanmasını və ölkələri müxtəlifliyinə görə qruplaşdırır;
- dünya təsərrüfatının müasir modelini ölkələr üzrə fərqləndirir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar

1. Coğrafi məkan

Şagird:

- 1.1. *Coğrafi kəşflər nəticəsində cəmiyyətdə və xəritədə baş verən dəyişikliklərə aid bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.*
- 1.1.1. Kəşf və tədqiqatlar nəticəsində xəritədə baş verən dəyişiklikləri müqayisə edir.
- 1.2. *Yerin Günəş sistemində mövqeyi və hərəkətlərinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.*
- 1.2.1. Səma cismlərinin bir-birinə təsirini və onun coğrafi nəticələrini əlaqələndirir.
- 1.2.2. Yerin hərəkətinin nəticələrinə dair sadə hesablamalar aparır.
- 1.3. *Kartoqrafik təsvirlər üzərində bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.*
- 1.3.1. Kartoqrafik elementləri fərqləndirir.
- 1.3.2. Kartoqrafik elementlərə əsasən sadə hesablamalar aparır.

2. Təbiət

Şagird:

- 2.1. *Coğrafi təbəqədə baş verən hadisə və proseslərin ekocoğrafi nəticələrini mənimlədiyini nümayiş etdirir.*
- 2.1.1. Yer səthində relyefin müxtəlifliyinin yaranma səbəblərini şərh edir.
- 2.1.2. Fiziki xəritələri təhlil edir.
- 2.1.3. Atmosferdə baş verən hadisə və proseslərin materik və okeanlara təsirini şərh edir.
- 2.1.4. Hava elementlərinə dair sadə hesablamalar aparır.
- 2.1.5. Dünya okeanı və quru sularının fiziki-coğrafi xüsusiyyətlərini şərh edir.
- 2.1.6. Kontur xəritədə Dünya okeanının hissələrini qeyd edir.
- 2.1.7. Biosferin daxili komponentlərinin qarşılıqlı əlaqəsini izah edir.
- 2.1.8. Torpaq tiplərini kontur xəritədə qeyd edir.

3. Cəmiyyət

Şagird:

- 3.1. *Dünya əhalisinin müxtəlifliyinin səbəblərinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.*
- 3.1.1. Əhalinin regional üzrə paylanmasını şərh edir.
- 3.1.2. Kontur xəritədə əhalinin sıx məskunlaşdığı əraziləri qeyd edir.
- 3.2. *Cəmiyyətlə iqtisadiyyatın qarşılıqlı əlaqəsinə aid bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.*
- 3.2.1. Ölkələri tipoloji xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir.
- 3.2.2. Xəritə üzərində ölkələri tipoloji xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırır.
- 3.2.3. Dünya təsərrüfatının quruluşuna təsir edən təbii və iqtisadi amilləri şərh edir.
- 3.2.4. Dünya təsərrüfatının müasir modelinin sxemini tərtib edir.
- 3.2.5. Təbiətdən istifadə zamanı ekoloji gərginlik zonalarının nomenklaturasını (siyahısını) tərtib edir.

VIII sinif

VIII sinfin sonunda şagird:

- coğrafiya elminin inkişafının müasir istiqamətlərini təhlil edir;
- kartoqrafik təsvirləri müqayisə edərək müəyyən ərazilərin təsvirini verir;
- Yerin sutkalıq və illik hərəkətini Yerdə həyatın mövcudluğu ilə əlaqələndirir;
- coğrafi təbəqənin tərkib hissələrinin qarşılıqlı əlaqəsini müəyyənləşdirir;
- əhalinin təbii artımını, miqrasiyaların səbəblərini izah edir;
- təsərrüfatın inkişafında təbii ehtiyatların rolunu qiymətləndirir, ekoloji problemlərin insan həyatına təsirini izah edir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar

1. Coğrafi məkan

Şagird:

- 1.1. *Coğrafi kəşflər nəticəsində cəmiyyətdə və xəritədə baş verən dəyişikliklərə aid bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.*
- 1.1.1. Yeni elm sahələrinin yaranmasını izah edir.
- 1.2. *Yerin Günəş sistemində mövqeyi və hərəkətlərinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.*
- 1.2.1. Günəş şüalarının Yer kürəsinə düşmə bucağının dəyişməsinə hesablayır.
- 1.2.2. Yerin hərəkətinin coğrafi nəticələri ilə həyatın inkişafı arasındakı əlaqəni izah edir.
- 1.3. *Kartoqrafik təsvirlər üzərində bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.*
- 1.3.1. Kartoqrafik təsvirlərin müxtəlifliyini, əhəmiyyətini izah edir.
- 1.3.2. Kartoqrafik təsvirlər üzərində hesablamalar aparır.

2. Təbiət

Şagird:

- 2.1. *Coğrafi təbəqədə baş verən hadisə və proseslərin ekocoğrafi nəticələrini mənimlədiyini nümayiş etdirir.*
- 2.1.1. Litosfer təbəqəsinin hərəkətini müasir relyef formalarının yaranması ilə əlaqələndirir.
- 2.1.2. Tektonik xəritələrdə litosfer təbəqəsinin hərəkətinin nəticələrini oxuyur.

- 2.1.3. İqliməmələgətirən amilləri və dünyanın iqlimində baş verən dəyişiklikləri izah edir.
- 2.1.4. Atmosfer hadisələrinə dair sxem və diaqramlar tərtib edir.
- 2.1.5. Dünya okeanında baş verən fiziki-kimyəvi və dinamik prosesləri təhlil edir.
- 2.1.6. Okean sularının xüsusiyyətləri ilə bağlı hesablamalar aparır.
- 2.1.7. Biosferin digər təbəqələr ilə əlaqəsini şərh edir.
- 2.1.8. Təbii zonalar xəritəsini oxuyur.

3. Cəmiyyət

Şagird:

- 3.1. *Dünya əhalisinin müxtəlifliyinin səbəblərinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.*
  - 3.1.1. Əhalinin təbii və mexaniki hərəkətinin səbəblərini izah edir.
  - 3.1.2. Əhalinin təbii artımına görə hesablamalar aparır.
- 3.2. *Cəmiyyətlə iqtisadiyyatın qarşılıqlı əlaqəsinə aid bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.*
  - 3.2.1. Ölkələri inkişaf səviyyəsinə görə təhlil edir.
  - 3.2.2. Xəritə üzərində ölkələri inkişaf səviyyəsinə görə qruplaşdırır.
  - 3.2.3. Təsərrüfatın inkişafında təbii ehtiyatların rolunu qiymətləndirir.
  - 3.2.4. Təbii ehtiyatların təsnifatı sxemini qurur.
  - 3.2.5. Ekoloji problemlərin insan həyatına təsirini izah edir.

IX sinif

IX sinfin sonunda şagird:

- yeni coğrafi kəşf və tədqiqatları cəmiyyətin inkişafı ilə əlaqələndirir;
- kartoqrafik təsvirlərin cəmiyyətin inkişafında əhəmiyyətini izah edir;
- il ərzində Günəşin düşmə bucağının dəyişməsinə hesablayır;
- coğrafi təbəqədə baş verən hadisə və proseslərin ölkələrin iqtisadi həyatına təsirini izah edir;
- əhalinin dinamikasını ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyəsi ilə əlaqələndirir;
- təsərrüfat sahələrinin yaratdığı ekoloji dəyişkənliyi müəyyən edir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar

1. Coğrafi məkan

Şagird:

- 1.1. *Coğrafi kəşflər nəticəsində cəmiyyətdə və xəritədə baş verən dəyişikliklərə aid bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.*
  - 1.1.1. Sivilizasiyaları coğrafi baxımdan təhlil edir.
  - 1.2. *Yerin Günəş sistemində mövqeyi və hərəkətlərinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.*
    - 1.2.1. Yerin hərəkətinin cəmiyyətin inkişafındakı rolunu əsaslandırır.
    - 1.2.2. Vaxt və fəsil dəyişkənliyinə aid hesablamalar aparır.
  - 1.3. *Kartoqrafik təsvirlər üzərində bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.*
    - 1.3.1. Kartoqrafik təsvirlərin cəmiyyətin inkişafında əhəmiyyətini izah edir.
    - 1.3.2. Kartoqrafik elementlər əsasında topoqrafik xəritələri oxuyur.

2. Təbiət

Şagird:

- 2.1. *Coğrafi təbəqədə baş verən hadisə və proseslərin ekocoğrafi nəticələrini mənimsədiyini nümayiş etdirir.*
  - 2.1.1. Yer qabığında baş verən hadisə və proseslərin iqtisadi həyata təsirini dəyərləndirir.
  - 2.1.2. Geoloji xarakterli tematik xəritələri oxuyur.
  - 2.1.3. Atmosferdə baş verən hadisə və proseslərin iqtisadi həyata təsirini təhlil edir.
  - 2.1.4. İqlim xəritələrini oxuyur, nəticələrini təqdim edir.
  - 2.1.5. Hidrosferin iqtisadi həyata təsirini izah edir.
  - 2.1.6. Kontur xəritədə hidroehtiyatların yerləşməsinə qeyd edir.
  - 2.1.7. İqtisadiyyatın inkişafında bioehtiyatların və alternativ enerji ehtiyatlarının rolunu qiymətləndirir.
  - 2.1.8. Yaşadığı ərazinin təbii komponentlərə dair topladığı məlumatları təqdim edir.

3. Cəmiyyət

Şagird:

- 3.1. *Dünya əhalisinin müxtəlifliyinin səbəblərinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.*
  - 3.1.1. Əhalinin artım dinamikasını ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyəsi ilə əlaqələndirir.
  - 3.1.2. Topladığı məlumatlar əsasında hesablamalar aparır.
- 3.2. *Cəmiyyətlə iqtisadiyyatın qarşılıqlı əlaqəsinə aid bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.*
  - 3.2.1. Ölkələrin inkişafını tarixi-coğrafi baxımdan təhlil edir.
  - 3.2.2. Tarixi-coğrafi regionları kontur xəritədə qeyd edir.
  - 3.2.3. Təsərrüfat sahələrinin səciyyəsinə verir.
  - 3.2.4. Təsərrüfat sahələrinin yerləşməsinin əlaqə prinsiplərinin sxemlərini qurur.
  - 3.2.5. Ətraf mühitdə yaranmış ekoloji vəziyyəti qiymətləndirir.